

ANTİK ÇAĞ'DAN XXI.YÜZYILA

BÜYÜK

İSTANBUL

TARİHİ

DİN

BÜYÜK İSTANBUL TARİHİ

CİLT V

PROJE YÖNETİCİSİ

M. Âkif Aydın

EDİTÖR

Coşkun Yılmaz

YAYIN KURULU

M. Âkif Aydın

Coşkun Yılmaz

Feridun M. Emecen

Yunus Uğur

Tuncay Başoğlu

Mehmet İpşirli

Coşkun Çakır

KÜLTÜR A.Ş.

Genel Müdür

Nevzat Kütük

Proje Koordinatörü

Fatih Yavaş

İBB KÜLTÜR A.Ş.

Maltepe Mahallesi

Topkapı Kültür Parkı

Osmanlı Evleri

Topkapı Zeytinburnu

34010 İstanbul

T: +90 0212 467 07 00

iletisim@kultursanat.org

www.kultursanat.org

ISBN (Takım): 978-605-9132-16-9

ISBN: 978-605-9132-21-3

Seri No: Tarih Serisi - 1

Yayınevi No: 15321

BÖLÜM EDITÖRLERİ

Dünya Ölçeğinde İstanbul

Yunus Uğur

Topografya ve Yerleşim

Mehmet Karakuyu

Siyaset ve Yönetim

Feridun M. Emecen

Coşkun Yılmaz

Demografi

Yunus Koç

Toplum

Arif Bilgin

Din

Hür Mahmut Yücer

İktisat

Coşkun Çakır

Ulaşım ve Haberleşme

Ali Akyıldız

Edebiyat, Kültür ve Sanat

Hatice Aynur

Mimari

H. İbrahim Düzenli

Eğitim, Bilim ve Teknoloji

Mehmet İpşirli

Salim Aydüz

Söyleşi: Hafızalarda İstanbul

Beşir Ayvazoğlu

BİLİM VE DANIŞMA KURULU

A. Haluk Dursun

Abdülhamit Kırmızı

Ahmet Emre Bilgili

Beşir Ayvazoğlu

Cemalettin Şahin

Çiçek Derman

Erhan Afyoncu

Fikret Sarıcaoğlu

Halil İnalçık

İlber Ortaylı

İskender Pala

İsmail E. Erünsal

Kemal Beydilli

Korkut Tuna

Mehmet Genç

Mustafa İsmet Uzun

Orhan Okay

Ömer Faruk Harman

Sadettin Ökten

Turhan Kaçar

Uğur Derman

Uğur Tanyeli

İLMİ REDAKSİYON

Feridun M. Emecen

Kemal Beydilli

Tuncay Başoğlu

Ömer Faruk Harman

Mustafa İsmet Uzun

Turhan Kaçar

Cemalettin Şahin

RESİM ALTI METİNLERİ

Uğur Demir

Kemal Beydilli

SON OKUMA

Mustafa Birol Ülker

GÖRSEL EDITÖR

Uğur Demir

GÖRSEL ARAŞTIRMA

M. Esat Coşkun

M. Erhan Demir

A. Fatih Yılmaz

Ahmet Önal

Kemalettin Kuzucu

Ramazan Demir

İrfan Dağdelen

Hasan Yapıcı

FOTOĞRAF

İsmail Küçük

Coşkun Aydın

A. Bilal Arslan

M. Esat Coşkun

Ersin Çetintaş

Ahmet Akman

Sercan Samancı

TSM- BOA- SMEY

İBB ATATÜRK

KÜTÜPHANESİ

İSAM

İMLA VE TASHİH KONTROL

Mustafa Demiray

TASHİH KOORDİNASYONU

Sabahattin Yenice

BİBLİYOGRAFYA KONTROL

Abdülkadir Şenel

TASHİH

Pelin Aslan

Aylin Samancı

Semih Atiş

TASARIM

Bülent Erksen

GRAFİK UYGULAMA

Barış Akkurt, BEK

Emre Çelik, BEK

Merve Çakuroğlu, MAS

Önder Sakıp Dünder, BEK

Sarp Sözdinler, BEK

BASKI VE RENK AYRIMI

Mas Matbaacılık A.Ş.

Hamidiye Mahallesi,

Soğuksu Caddesi, No: 3

Kağıthane - İstanbul

Tel: 0212 294 10 00

info@masmat.com.tr

Sertifika No: 12055

İcadiye Bağlarbaşı Caddesi
No: 40 Üsküdar 34662 İstanbul

T: +90 0216 474 08 50

isam@isam.org.tr

www.isam.org.tr

İSTANBUL

2015

KONSTANTİNOPOLİS YAHUDİLERİ

NICHOLAS DE LANGE*

Çok daha sonraki Hristiyan kaynaklarda kaydedilen efsanelere göre I. Konstantinos tarafından kurulmasından önce bile şehirde yaşayan Yahudiler vardı. Çok sayıda kaynak Ayasofya yakınlarındaki Bakırcılar Çarşısı'nda (Khalkoprateia) bulunan bir sinagogdan söz eder. V. yüzyılda bu sinagogun yerinde Mesih'in anasına adanmış bir kilise vardı; sinagog mu ortadan kaldırıldı yoksa bina mı bir kiliseye çevrildi, orası açık değildir.¹

Takip eden yüzyıllarda Yahudi cemaati hakkında pek fazla bir şey bilinmemektedir. Bu sis bulutu bir ölçüde ancak XI. yüzyılda kalkar ve ancak bu tarihten sonra daha iyi bilgi edinmeye başlarız. XI. yüzyılın başlarında Yahudi nüfusu doğudan, önce Suriye'deki istikrarsız şartların, ardından Bizans başkentinde gelişen ekonomik koşulların hareket ettirdiği yeni gelenlerle artış gösterdi. Başka saiklerin yanı sıra Selçukluların 1071'de Malazgirt'te kazandıkları zaferin ardından doğuda yaptıkları akınlar, Yahudi göçlerinin daha da artmasına katkıda bulundu. Bu, öyle görünüyor ki, Karaîliğin [İbr. *Yahadut Qara'it*] imparatorlukta ilk defa kök salmaya başladığı dönemdi. Bu dinî hareket "Şifahi Tora"nın tanrısal otoritesini, esas itibarıyla Talmud'da tecessüm etmiş rabbinik öğretileri reddederek ve vahiy statüsünü Kitab-ı Mukaddes'le sınırlayarak, beri yandan da otoriteyi cemaat

* Cambridge Üniversitesi

1 Alexander Panayotov, "The Synagogue in the Copper Market of Constantinople: A Note on the Christian Attitudes toward Jews in the Fifth Century", *Orientalia Christiana Periodica*, 2002, c. 68, s. 319-334.

içindeki mutabakata izafe ederek, imparatorlukta Yahudiliğin baskın "Rabbinik" [rabbanî; İbr. *Yahadut Rabanit*] formunun temellerine meydan okudu. Konstantinopolis'te doğrulanmış en eski Karaim varlığı 1000 civarına tarihlenir ve bu tarihten itibaren başkentte ve imparatorluğun önde gelen şehirlerinde Karaim ile Rabbinik Yahudiler arasında gerilimler mevcuttu.² 1204 Latin istilasının şehrin Yahudi azınlığı için dramatik sonuçları oldu. Bunların bazıları, şehrin Yahudi semtlerinden söz edilirken aşağıda zikredilecektir. İmparator VIII. Mikhael tarafından Venedik ve Cenova'ya bahşedilen yaygın imtiyazları takiben Yahudi nüfusu arasında Rabbanîler ve Karaîler şeklindeki mevcut ayrışmanın yanı sıra zamanla yeni bir taksim daha ortaya çıktı. Artık ayrı semtlerde oturan ve farklı haklara ve imtiyazlara sahip olan Bizans, Venedik ve Ceneviz Yahudileri söz konusuydu. Bunların bazıları Bizans ve eski Bizans topraklarından ve daha uzak bölgelerden ekonomik fırsatların etkisiyle gelen yeni göçmenlerdi. Diğerleri Konstantinopolis'te çok eskiden beri var olan Yahudi ailelerdi, hatta tek bir ailenin üyelerinin bu üç zümre arasındaki bölünmede arada kaldığı oldu. Mamafih tâbi oldukları farklı hukuk/muhakeme sistemleri değişik Yahudi zümreleri arasındaki temas ve işbirliğine mani teşkil etmedi.³

2 Zvi Ankori, *Karaites in Byzantium: the Formative Years, 970-1100*, New York, Jerusalem 1959; Nicholas de Lange, "Can We Speak of Jewish Orthodoxy in Byzantium?", *Byzantine Orthodoxies*, ed. Andrew Louth ve Augustine Casiday, Aldershot 2006, s. 167-178; David Jacoby, "The Jewish Community of Constantinople from the Komnenan to the Palaiologan Period", *Vizantijskij Vremennik*, 1998, c. 55, s. 31-40.

3 David Jacoby, "The Jews of Constantinople and

Yahudiler hem iç hem dış ticaretle meşgul oldular ve ayrıca değişik zanaatlar icra ettiler. Deri tabaklama ve ipek işçiliği kaynaklarda bilhassa zikredilir. Ayrıca hekimlerden söz eden kaynaklar da vardır. Eğitime verilen değer yüksekti ve çok sayıda Yahudi bilgin ve kâtip örneğine sahibiz. Yahudilerin yazı dili İbranice, konuştukları dil ise Grekçe idi. Bazı göçmenler veya yabancı sakinler Arapça ya da değişik İtalyan lehçeleri gibi başka diller de konuşuyordu. Kısmen kadim zamanlara geri giden farklı bir Kitab-ı Mukaddes tetkik/tetebbu gelenekleri, ayrıca "Roma usulü" diye bilinen kendilerine özgü ibadet usulleri vardı. Daha sonraki İspanyol ve Portekiz Yahudi göçmenlerinden, Seferadlardan ayırmak üzere bunlara "Romanyotlar" deniyordu.⁴

their Demographic Hinterland", *Constantinople and its Hinterland*, ed. Cyril Mango ve Gilbert Dagron, Aldershot 1995, s. 221-232, yeni baskı, David Jacoby, *Byzantium, Latin Romania and the Mediterranean*, Aldershot 2001, s. IV; David Jacoby, "The Jewish Communities of the Byzantine World from the Tenth to the Mid-Fifteenth Century: Some Aspects of their Evolution", *Jewish Reception of Greek Bible Versions: Studies in their Use in Late Antiquity and the Middle Ages*, ed. Nicholas de Lange, Julia Krivoruchko ve Cameron Boyd-Taylor, Tübingen 2009, s.157-181.

4 David Jacoby, "The Jews in the Byzantine Economy (Seventh to Mid-Fifteenth Century)", *Jews in Byzantium: Dialectics of Minority and Majority Cultures*, ed. Robert Bonfil v.dğr., Leiden, Boston 2012, s. 219-256; Joshua Holo, *Byzantine Jewry in the Mediterranean Economy*, Cambridge 2009; Nicholas de Lange, "Jewish Education in the Byzantine Empire in the Twelfth Century", *Jewish Education and Learning*, ed. Glenda Abramson ve Tudor Parfitt, Chur (Switzerland) 1994, s. 115-128; Nicholas de Lange, "The Greek Bible Translations of the Byzantine Jews", *The Old Testament in Byzantium*, ed. Paul Magdalino ve Robert Nelson, Washington 2010, s. 39-54. Bibliyografik atıflara yer veren daha fazla bilgi için bkz. www.byzantinejewry.net.

Kaynaklar

Yahudi varlığının tarihini yeniden kurmak için yararlanılacak kaynaklar çeşitlidir, bunların kimisi belgelere dayanır, kimisi edebî niteliktedir, kimisi Yahudilere kimisi de Hristiyanlara aittir. Hristiyan tarafında Grek edebî kaynaklarında bazı atıf ve telmihler ile karşılaşırız, fakat en ziyade kullanışlı delil; noter senetlerinden ve başka resmî belgelerden gelir. En kıymetli Yahudi kaynağı ise 1160'ların başında Bizans İmparatorluğu'nda seyahat etmiş ve karşılaştığı farklı Yahudi cemaatleri hakkında bilgiler kaydetmiş olan Tudelalı Benjamin'in seyahatnamesidir. Konstantinopolis'e ayırdığı bölüm nispeten geniş ve tafsilatlıdır. Bizans İmparatorluğu'nun son yüzyılında Yahudi fikir hayatına dair Karaim ve Rabbinik bilgilerin bilinen hayat hikâyelerinden bir hayli malumat ediniyoruz. Bu bilgilerin eserlerinin bazıları İbranice olarak günümüzde mevcuttur, bazılarında ise bu dönemde şehirde istinsah edilmiş olan birçok İbranice el yazmaların mevcut olduğunu öğreniyoruz.⁵

Yahudi Semtleri

XI. yüzyıl sonlarından itibaren şehirde Yahudi azınlığın yaşadığı semtler hakkında şöyle böyle bir fikre sahibiz. Bu dönemden öncesine dair gerçekte hemen hiçbir şey bilmiyoruz. V. yüzyıl ortasından önce Khalkoprateia'da

⁵ Tudelalı Benjamin'in İngilizce çevirisi için bkz. Steven B. Bowman, *The Jews of Byzantium: 1204-1453*, Tuscaloosa 1985, s. 333-340; ayrıca bkz. David Jacoby, "Benjamin of Tudela in Byzantium", *Palaeoslavica*, 2002, c. 10, s. 180-185; David Jacoby, "Benjamin of Tudela and his 'Book of Travels'", *Venezia in crociera di cultura: Percezioni di viaggiatori europei e non europei a confronto*, ed. K. Herbers ve F. Schmieder, Rome 2008, s. 135-164.

bir sinagogun mevcudiyeti o dönemde bu bölgede yaşayan ya da çalışan Yahudilerin var olduğunu akla getirmektedir. Daha sonraki döneme ait kaynaklar az daha kuzeyde, Haliç'in ağzında, başka yabancı tüccar topluluklarının yerleştiklerini bildiğimiz yerde bir "Yahudi kapısı" ve bir "Yahudi rıhtımı"nın isimlerini muhafaza ediyor. Bir noktada, muhtemelen 1044 civarında Yahudiler, Haliç'ten kalkıp Pera'ya yerleştiler. Tudelalı Benjamin 1162'de şunları yazar: Yahudiler şehrin içerisinde onların [Rumların] arasında değiller, çünkü onlar Yahudileri Haliç kenarına nakil etmişler... ve onlar şehir halkı ile iş yapmak istedikleri vakit deniz yolu ile olmadıkça dışarı çıkamıyorlar. Ve onlar arasında yaklaşık 2.000 Rabbinik ve yaklaşık 500 Karaim Yahudi'si ve aralarında birbirlerini ayıran bir çit var.⁶

Pera'daki Yahudi mahallesi denize yakın, Haliç'i kapatmak için kullanılabilecek zincirin bağlı olduğu kuleden pek uzak değildi. Bu mahalle 1203'teki Haçlı saldırılarıyla yandı. Latin hâkimiyeti döneminin ardından Bizans Yahudilerinin yeni bir semtte, şehrin güney tarafında, Marmara Denizi'nin kıyısında, Vlanga'da (Eleutherios) toplandıklarını görüyoruz. Zamanla Venedik veya Ceneviz vatandaşlığını alan Yahudiler, şehrin Venedik ve Ceneviz semtlerine yerleştiler.⁷

Katkı

Yahudiler şehir hayatına esas itibarıyla tüccar olarak katkıda bulunuyorlardı. Kaynaklarda münferit

⁶ David Jacoby, "Les quartiers juifs de Constantinople à l'époque byzantine", *Byzantion*, 1968, c. 37, s. 167-227, yeni baskı David Jacoby, *Société et démographie à Byzance et en Roumanie latine*, London 1975, nr. 2.

⁷ Jacoby, "Les quartiers juifs," s. 189-216.

Yahudi tüccarların kürk ve deri, ipek ve yünlü dokuma, balmumu ve kalay gibi farklı malların ticaretini yaptıklarını okuyoruz. Yahudiler aynı zamanda imalatta, bilhassa deri tabakçılığında ve ayrıca ipek işçiliğinde (iyi cins ipek istihsalinin durduğu 1204'ten önce) de faaldiler. Bundan başka tefecilik ve zaman zaman simsarlık ve tercümanlık da yapıyorlardı.⁸ Yahudi hekimlerin mahareti geniş ölçüde tanınıyordu ve her ne kadar başkentte ancak birkaç tanesi doğrudan tespit ve tevsik edilmişse de Tudelalı Benjamin, I. Manuel'in Mısırlı Soloman adında bir Yahudi hekiminin olduğunu zikreder: O, ata binmesine izin verilen yegâne Yahudi idi. Yahudi gökbilimcilerin de belli bir şöhreti vardı ve XV. yüzyılda Yahudi gökbilim çizelgeleri Grekçeye çevriliyor ve bilhassa belli dinî kutlamaların tarihlerinin hesaplanmasında Hristiyanlar tarafından kullanılıyordu. Yahudi bilgin Mordekai Khomatianos'un (d. 1402-ö. 1482) kendisine güneş ve ay şekillerini gösteren ve bazı sorular soran bir Rum prensinden bir seyahat daveti aldığı anlatılır.⁹ Mordekai Khomatianos bir Rabbinik Yahudi idi ve bize talebeleri arasına Karaimleri, hatta Hristiyan ve Müslümanları da kabul ettiği söylenir. Başkentteki en ünlü Yahudi bilginlerin birkaçı Karaim idi ve bunların arasında bir felsefi eserin,

⁸ David Jacoby, "The Jews in Byzantium and the Eastern Mediterranean: Economic Activities from the Thirteenth to the Mid-Fifteenth Century", *Wirtschaftsgeschichte der Mittelalterlichen Juden: Fragen und Einschätzungen*, ed. Michael Toch, München 2008, s. 25-48; David Jacoby, *Byzantium, Latin Romania and the Mediterranean*, Aldershot 2001, nr. XI.

⁹ Marie-Hélène Congourdeau, "Cultural Exchanges between Jews and Christians in the Palaeologan Period", *Jews in Byzantium: Dialectics of Minority and Majority Cultures*, ed. Robert Bonfil v.dğr., Leiden 2012, s. 709-722.

bir hukuk kitabının ve bir Kitab-ı Mukaddes tefsirinin ünlü yazarı Nikomedialı Aaron ben Elijah (ö. 1369) vardı.¹⁰

Konstantinopolis ve imparatorluk Yahudileri, tarih araştırmacılığı tarafından mazur görülebilecek herhangi bir sebep olmaksızın çok uzun zamandır ihmal edildi. Bu ihmalin yol açtığı sorunlar şimdi bir bir ortadan kaldırılmaktadır fakat bu yolda Bizans Yahudilerinin hikâyesi sadece bir ilk adımdır, bunun yanı sıra Konstantinopolis Yahudilerinin şehirlerine ve Yahudi dünyasına özel katkılarının araştırma konusu yapılması gerekir.¹¹

10 Daniel Lasker, "Byzantine Karaite Thought", *Karaite Judaism: A Guide to its History and Literary Sources*, ed. Meira Polliack, Leiden 2003, s. 505-528; Daniel Frank, "Karaite exegetical and halakhic literature in Byzantium and Turkey", *Karaite Judaism: A Guide to its History and Literary Sources*, ed. Meira Polliack, Leiden 2003, s. 529-558; Golda Akhiezer, "Byzantine Karaism in the Eleventh to Fifteenth Centuries", *Jews in Byzantium: Dialectics of Minority and Majority Cultures*, ed. Robert Bonfil v.dğr., Leiden, Boston 2012, s. 723-758.

11 Nicholas de Lange, "Qui a tué les Juifs de Byzance?", *Politique et Religion dans le Judaïsme antique et médiéval*, ed. Daniel Tollet, Paris 1989, s. 327-333; Nicholas de Lange, "Research on Byzantine Jewry: the state of the question", *Jewish Studies at the Central European University IV, 2003-2005*, ed. András Kovács ve Michael L. Miller, Budapest 2006, s. 41-51.